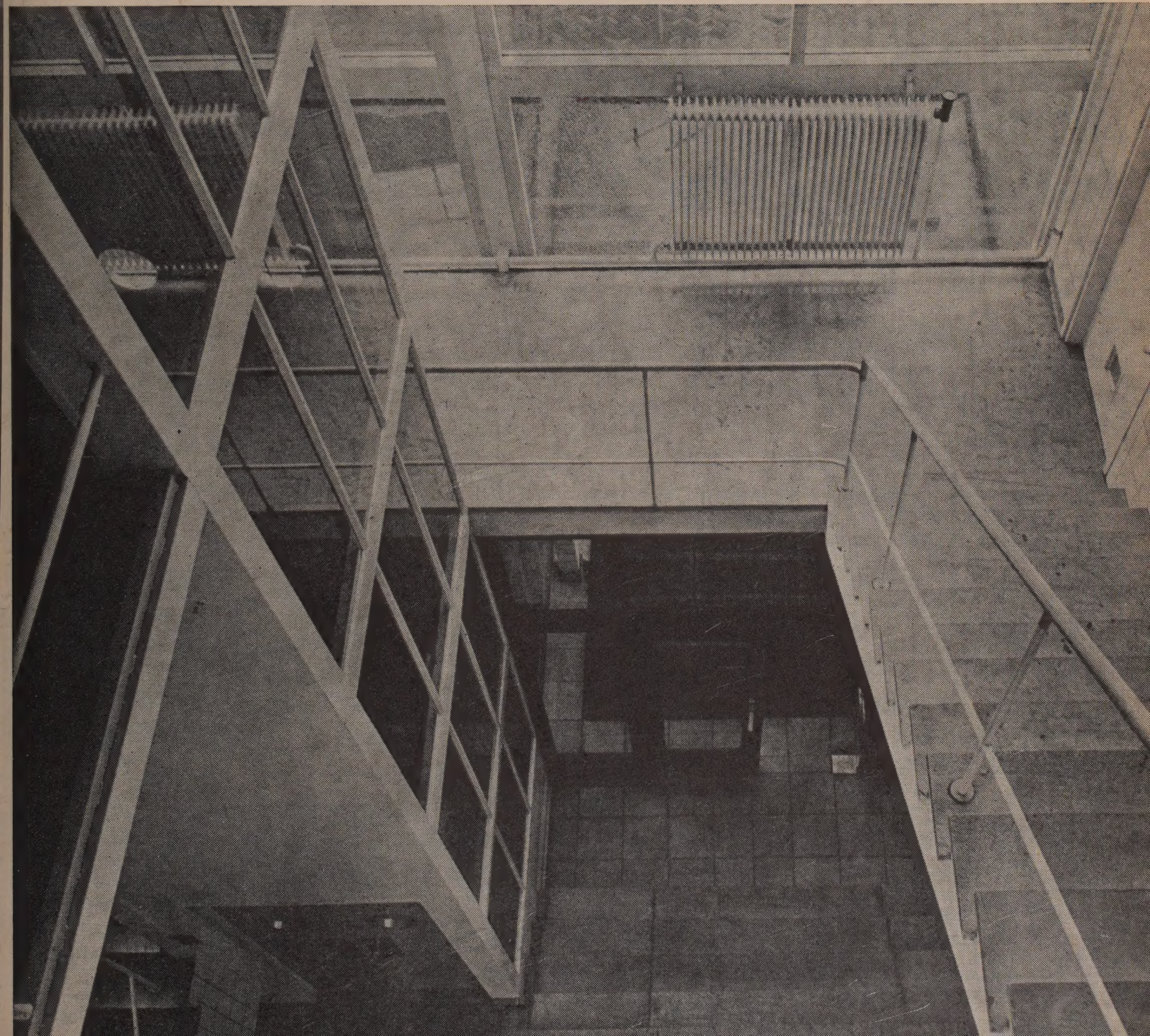
FORUM

maandblad voor architectuur en gebonden kunsten

11
1953

English Summary

The valediction of M. J. Granpré Molière as professor at the Technical University of Delft.

Page 385

Twenty-nine years ago Prof. Molière began his career at the Technical University of Delft. His theories on the art of architecture have had a large influence on the younger generation of architects.

In order to render honour to Prof. Molière, work of some of his pupils will be inserted in this issue, including a church at Breda, designed by Molière himself.

The church on the hill at Breda, arch. Prof. Granpré Molière

Page 394

by J. Kruger

The author, a pupil of Molière, describes a visit to the church on the hill at Breda, designed by Molière.

Why does a building "strike" us? The question is related to psychology and therefore to "proportion". Too little attention has been paid to proportion. We know the golden rule and its relation to the human body. Le Corbusier wrote his "Le Modulor", but what do we know about the relation between proportion and the human soul? What is "right" and what is "wrong" proportion? However, during the past 25 years, much important work has been done within this field. Rigid formalism can never solve our problems. Prof. Molière has given "functionalism" a much broader sense. Functionalism includes the spiritual as well as the material. Rightness of form can only come into being, when functionalism is considered in the above mentioned full sense of the word.

The front of the church is much higher than the nave. It possesses a volume of its own, and its proportions are on a grander scale than functionalism in its narrower sense would have allowed.

Those who are against this church front will probably base their objection on the fact, that it creates the impression of being a "décor". There is nothing behind it. However, the psychological function plays a dominent part. The façade in question has become a token. Our attention is directed towards things unseen, towards the heavens.

From the point of view of town-planning the façade offers several interesting possibilities. Unfortunately we miss the dominating mass of the tower. The church needs a tower and the author hopes that it will be completed as soon as possible.

The interior is spacious and bright. There are, of course, the nave and both side-aisles, but the division between them is hardly noticable. This probably accounts for the surprising atmosphere of newness of the interior.

The laboratory of the factory of Ketjen at Amsterdam

Page 402

by S. J. van Embden

The extremely simple ground-schemes of the laboratory in question are apt to create the impression, that the solution of the problems involved was easily found. However, the original building-schemes were rather confused and very complicated and much deliberation was needed to obtain a satisfactory result.

One might object to the rather Puritanical simplicity of the buildings concerned, but a closer view of the "terrain" including the old black sheds built at the beginning of our industrial revolution, will reveal that the architects (Merkelbach and Elling) have done their utmost to create an atmosphere compatible with the atmosphere of the whole.

The murals in the cantine were made by Van der Leck.

Unfortunately the day-light falling through the stained-glass windows, spoils the colouring of these murals.

The new K.L.M. busstation, Museumsquare at Amsterdam

Page 408

by M. Duintjer

The building concerned was designed by architect Joh. Groenewegen, together with the building department of the K.L.M.

The rythmical proportions of the interior as well as the plastic qualities of the façade and the roof are the expression of a clear and outspoken conception. Unfortunately some of its functional and constructive elements seems somewhat stressed.

Résumé français

L'adieu du prof. Granpré Molière, professeur de l' école technique de Delft

Page 385

Il y a 29 ans que le Prof. Molière était comme professeur à Delft. Ses théories sur l'art de l'architecture ont beaucoup influencé la nouvelle génération d'architectes.

A l'honneur du Prof. Molière cette publication a été dédiée à l'oeuvre de plusieurs de ses élèves et à l'Eglise sur la colline à Breda, projetée par le professeur lui-même.

L' église sur la colline à Breda - arch. M. J. Granpré Molière

par J. Kruger

Page 394

L'auteur, un élève du Prof. Molière, a visité l'église sur la colline, projetée par le professeur lui-même.

Qu'est-ce que nous "frappe" dans une oeuvre architecturale? La question est reliée à la psychologie et par le fait même, à les "proportions". On a eu trop peu d'intérêt pour les problèmes reliés à la proportion. Le Corbusier a écrit "Le Modulor", mais qu'est-ce que nous avons de la relation entre les proportions et l'âme humaine?

Cependant, des recherches importantes sur ce sujet pendant les derniers 25 ans ont été faites. Du pure formalisme ne peut jamais résoudre nos problèmes. Le Prof. Molière a donné le fonctionnalisme un sens beaucoup plus vaste. Le fonctionnalisme enveloppe le côté spirituel aussi bien que le matériel. La forme "juste" ne peut seulement être conçue qu'en considérant le fonctionnalisme dans le sens mentionné ci-dessus.

La façade de l'église est beaucoup plus haute que la nef. Elle a son propre volume et ses proportions sont plus larges que le fonctionnalisme dans le sens plus strict aurait permit. Ceux qui ne sont pas d'accord avec cette façade probablement le sont par leur objection du fait, que la façade a l'air d'un "décor". Pourtant la fonction psychologique joue son rôle dominant.

La façade en question est devenue un "signe". Notre attention est dirigée vers l'invisible, vers le ciel. D'un point de vue d'urbanisme la façade offre plusieures possibilités intéressantes. Malheureusement il nous manque la masse indispensable de la tour. L'église a besoin d'une tour. Et l'auteur espère, qu'elle sera complétée aussi vite que possible.

L'intérieur est spacieux et clair. Evidemment il y a la nef et les deux ailes, mais la division entre elles n'est presque marquée. Probablement ceci est la cause de l'atmosphère jeune de l'intérieur.

Le nouveau laboratoire des usines „Ketjen" à Amsterdam

Page 402

par S. J. van Embden

La simplicité extrême des projets pour le nouveau laboratoire pourait créer l'impression que la solution des problèmes en question a été facilement trouvé. Cependant, les plans originaux étaient extrêmement compliqués et beaucoup de délibération a été nécessaire pour arriver à une solution satisfaisante.

La simplicité puritaine des laboratoires nous deplait peut-être, mais il ne faut jamais oublier que le "terrain" des usines en question avec ses vieux hangars noircis, bâtis au commencement de l'ère industrielle, exigeaient une telle simplicité. Les architectes (Merkelbach et Elling) ont réussi à créer une atmosphère compatible avec l'atmosphère du tout. La peinture murale de la cantine a été faite par Van der Leck. Malheureusement la lumière tombant par le vitrail, abîme les couleurs.

Le nouveau station d' omnibus du K.L.M. à Amsterdam

Page 408

par M. Duintjer

Le bâtiment en question a été projeté par Joh. Groenewegen, en collaboration avec la service de construction du K.L.M.

Les proportions rythmiques de l'intérieur, aussi bien que les qualités plastiques de la façade et du toit, expriment un esprit clair et candide. Malheureusement quelques éléments constructifs et fonctionnels sont trop accentués.

OUR WORLD FROM the AIR

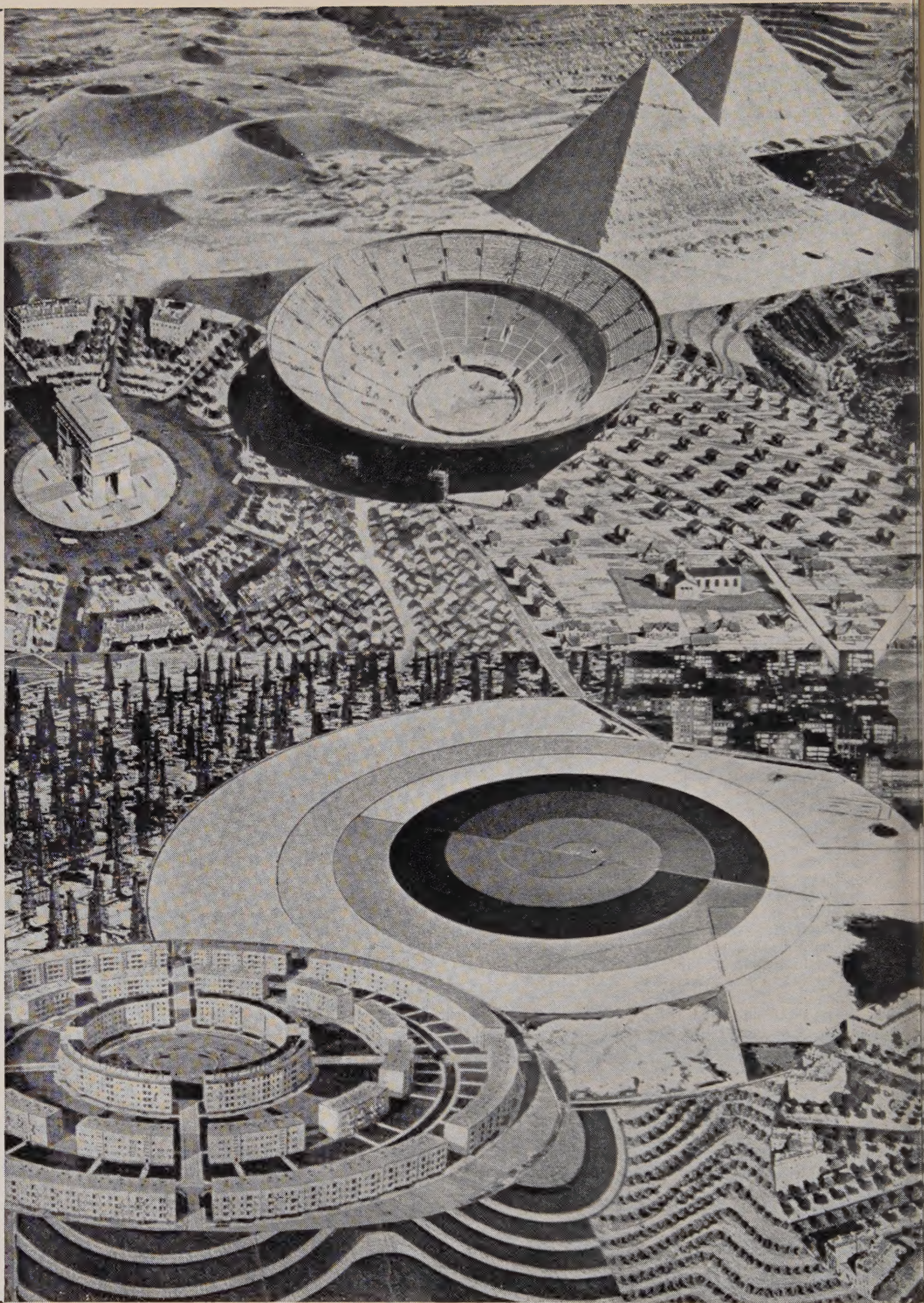
An International Survey of Man and his Environment

By E. A. GUTKIND

Illustrated with 400 Unique Photographs

Foreword by G. P. GOOCH

Introduction by Prof. E. G. R. TAYLOR

Reproductie van stofomslag op 2/3 ware grootte

"This book, with its great mass of aerial photographs, is nothing less than a magic helicopter. By its aid one may linger at will over every place that interests us, or one may pass at supersonic speed from one region to another. As for the guide, he has special qualifications for this task; for Dr Gutkind is at once a town planner, a sociologist and an inspired human geographer... Here, in visible form, is the planet we live in, in all its magnificent variety".

Lewis Mumford

...the discovery of the art of flight enables us to supplement the detailed though limited approach of the earthbound observer by a synthetic perception which reveals familiar objects in a fresh light. Perspective is the key to understanding, and the whole is greater than the part. There is a new and fruitful technique for the geologist, the archaeologist, the town-planner, the sociologist...

(Uit het Voorwoord van Dr G. P. Gooch)

400 groot-formaat foto's — stuk voor stuk fascinerend en voorzien van korte commentaren van de auteur — maken dit werk tot een waardevol bezit voor de architect en voor de stedebouwer.
27 × 30 cm. kunstdrukpapier, 2 kaarten. Gebonden in heel linnen stempelband met tweekleurig stofomslag *f* 39.10

BOEKHANDEL G. VAN SAANE - „LECTURA ARCHITECTONICA" - HERENGRACHT 406, AMSTERDAM-C.

Maanblad gewijd aan Architectuur en Gebonden Kunsten.
Opgericht door het Genootschap ,,Architectura et Amicitia'' in samenwerking met de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, Bond van Nederlandsche Architecten, B. N. A.
Orgaan van het Genootschap A. et A.

Achtste Jaargang No. 11
Nov. 1953

FORUM

Redactie Secretariaat: Mej. I. D. Foest, Keizersgracht 476, Amsterdam-C., tel. 35375, aan wie alle voor de redactie bestemde stukken moeten worden gezonden

INHOUD VAN DIT NUMMER:

Het volgende nummer zal o.m. gewijd zijn aan:

Philips medisch centrum Eindhoven

Nieuwe kazernementen voor de Kon. Landmacht

De ondergrondse spoorbaan Stockholm

Nieuwe stations in Nederland

,,FORUM'' verschijnt met 12 nummers per jaar

Abonnementsprijs *f* 24.— per jaar
Losse nummers, indien aanwezig *f* 2.50 per nummer
Alles franco per post bij vooruitbetaling te voldoen
Voor België Frs. 350.—

Prijs van dit nummer *f* 2.50

Voor advertenties wende men zich tot de uitgever

Uitgave en Administratie: G. VAN SAANE, Herengracht 406
Amsterdam-C. - Telefoon 36186 - Postrekening 681.31.

foto R. L. de Vries

Kerk O.L. Vrouw v. Altijddurende bijstand, op de Heuvel te Breda
Arch. Prof. Ir M. J. Granpré Molière

Bij het afscheid van Prof. Ir M. J. Granpré Molière als hoogleraar te Delft

Op 22 October 1924 hield Molière zijn boeiende inaugurele rede bij het aanvaarden van zijn ambt aan de T.H. Negenentwintig jaar heeft hij bouwkundig onderricht gegeven aan jongeren.

Om zich hiervoor ten volle te kunnen geven, heeft hij zich grotendeels van de scheppende arbeid losgemaakt, een opoffering die waarlijk niet gering is te achten.

Het zwaartepunt werd verlegd van het creatieve naar het beschouwelijke en evenals bij zijn bouwwerken stond hierbij voorop het zoeken naar de eeuwige waarden en naar de wetten die leiden tot cultuur.

Dat hij anders-gerichte architecten en stedebouwers geprikkeld heeft tot aanval of verweer, is van evenveel belang voor de bouwkunstige ontwikkeling als het voorbereiden en vormen van een nieuwe architecten-generatie, die zijn inzichten deelt.

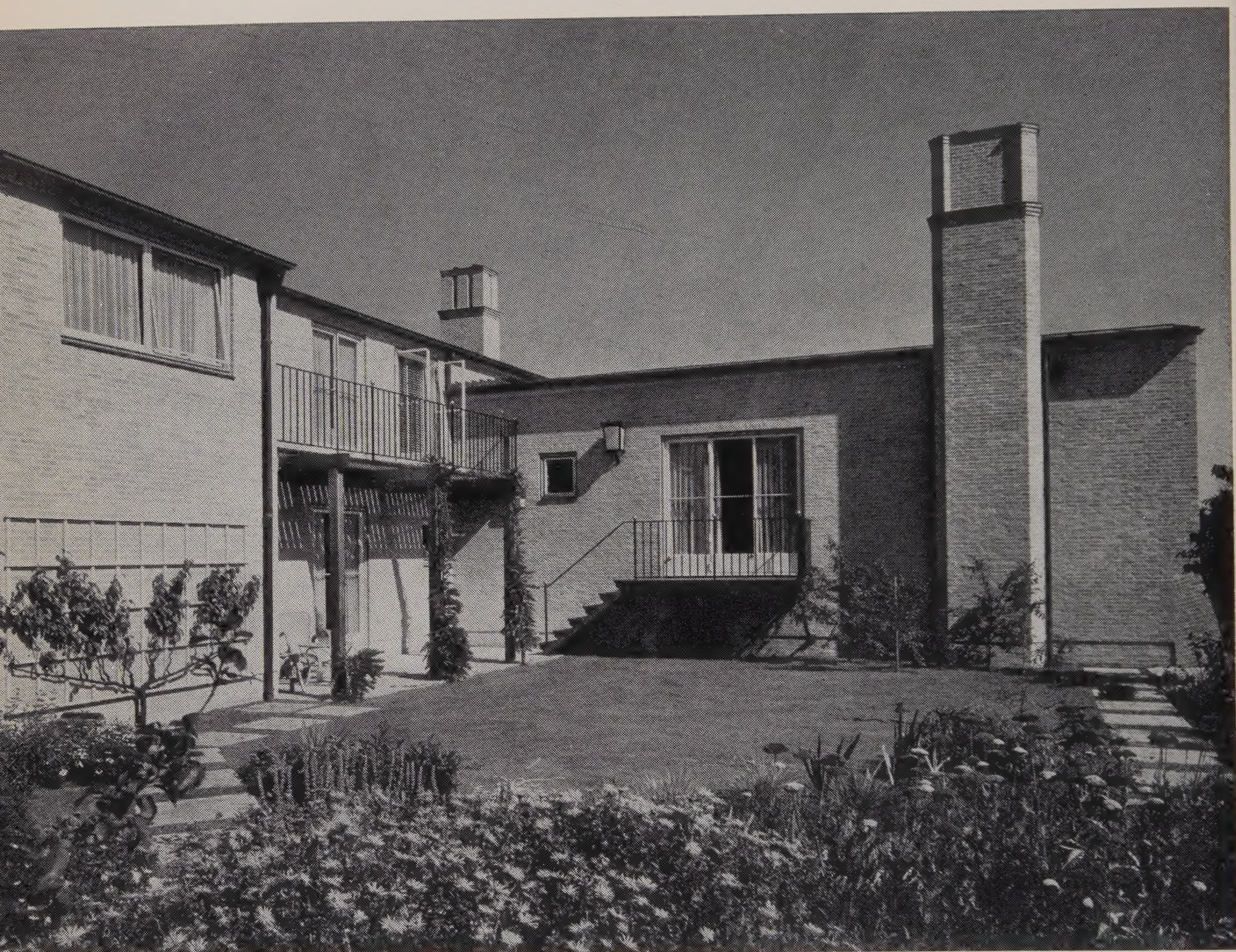
Dat zijn algemene en architectonische aesthetica discipelen soms te zeer in haar ban gevangen mogen hebben, is niet zijn schuld. Hijzelf heeft nooit het creatieve vermogen der jongeren verlamd doch steeds gestimuleerd.

Het is daarom dat wij hier Granpré Molière bij zijn afscheid als hoogleraar willen eren door het werk van enkelen van zijn leerlingen op te nemen en door de indrukken te geven zijner studenten bij het beschouwen van zijn kort geleden voltooide kerk te Breda.

Moge het hem als bouwmeester nog lang gegeven zijn, zijn denkbeelden te verwezenlijken.

Redactie

foto J. Versnel

Prof. Ir J. F. Berghoef
Huis aan de Diepenbrockstraat te Amsterdam (zuidgevel)

Ir G. Treep

Blinden Instituut Huizen N.H.

Recreatiezaal en N.W.-gevel met hoofdingang school

foto Spies

Ir J. G. Deur en Ir C. Pouderoyen

S. Augustinuskerk te Nijmegen, west(ingangs)gevel

foto Publicité-campagne

Ir W. de Bruijn
Tehuis voor Ouden van Dagen te Vleuten

Ir J. J. M. Vegter
Meelfabriek te Rotterdam

foto J. d'Oliveira

Ir N. van der Laan en Ir A. Paardekoper
Kerk van O.L. Vrouw van Fatima te Lisse

foto's Bern. van Gils

Ingen. en archit.bur. De Jongh—Taen—Nix

R.K. Lagere School te Breda,

gebouwd van prefab-betonblokken

Prof. Ir J. F. Berghoef

N.-A.-systeem woningbouw

te Amersfoort

foto Jan Versnel

Arch.bur. Verhagen, Kuiper, Gouwetor en De Ranitz
Medewerker Ir R. D. Bleeker, b.i.
Gymnasium en H.B.S. te Zutphen

Tweede voorstudie voorgevel

Kerk op de Heuvel te Breda

Laatste voorstudie voorgevel

erste voorstudie voorgevel

J. Kruger

De kerk op de Heuvel te Breda

Arch. Prof. Ir M. J. Granpré Molière

> Eerst wanneer het koude jaargetijde is aangebroken, kunnen wij zien, dat Pijnboom en Cypres groen blijven.
>
> *Confucius*

Ja, daar stond hij, de voorgevel.

Wij waren het voorplein van terzijde opgereden en wilden uit de auto springen — maar dit brok metselwerk vertoonde zo'n kracht, dat wij geboeid even bleven zitten. Van te voren had het licht geregend, maar nu gloeiden de prachtige kleuren van de steen in de zon. Toch behoeven fraai metselwerk en diepe kleurschakeringen op zichzelf nog geen reden te zijn om zo'n uitwerking te hebben op de beschouwer. Ons land kent nog andere uitstekend gemetselde muren van voortreffelijke kleur en behandeling. Meestal blijft het daar dan bij; men is geboeid door het materiaal, maar meer vertelt de gevel niet.

Wat zagen wij hier voor ons?

Twee rechthoekige stukken metselwerk op elkander, beneden met de plastiek van drie ondiepe boogvormige nissen, in het bovendeel drie kleinere boogvormige openingen, dat was alles.

Het probleem van de architectonische vorm in relatie tot de materie en de constructie stond daar letterlijk voor ons gesteld.

Toen wij, een kleine groep Delftse studenten, die morgen voor een excursie naar recente bouwwerken in Breda togen, wisten wij, dat wij zeer uiteenlopende oplossingen van dit probleem zouden ontmoeten. Wij zagen werk van onze hoogleraren Berghoef, Van den Broek en Eschauzier, van Prof. Peutz en Ir A. M. de Rouville de Meux, Ir Van Kranendonk, Siebers en Van Dael, Evers en Sarlemijn.

Tot slot zagen wij de kerk van Prof. Granpré Molière.

Wat viel ons het eerste op?

De kracht en de harmonie die deze gevel siert. Ongetwijfeld door zijn verhoudingen.

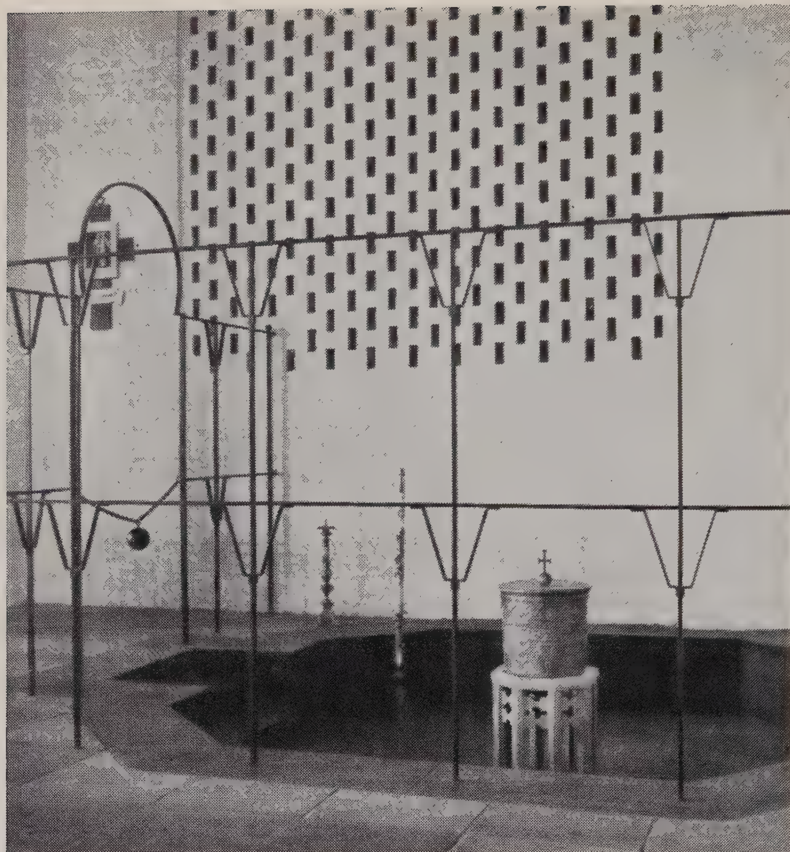
Prof. Molière heeft in zijn colleges na de oorlog verteld, hoe hij langzamerhand tot de overtuiging was geraakt, dat het kennisnemen van de verhoudingsproblemen voor een architect als onmisbaar moet worden geacht. Het behoort een normaal onderdeel van zijn vakkennis te zijn.

Waardoor „doet" een gebouw de beschouwer iets? Het is een vraag in het psychologische vlak en als zodanig ten nauwste met de verhoudingen van het gebouw verbonden. De grote moeilijkheid is, dat de kennis hiervan in ons vak zeer klein is. Wij kennen de gulden snede met zijn relaties tot de menselijke figuur. Er is zeker belangstelling voor bij belangrijke figuren. Le Corbusier schreef zijn „Le Modulor". Maar de relaties van de verhoudingen tot de menselijke psyche? Wat is een „goede" en wat is een „slechte" verhouding? Waarbij het zeer de vraag is, of wij dit wel zo mogen stellen. Hier is nog veel te doen. Toch is er uiterst belangrijk werk verricht de laatste 25 jaar; maar de resultaten zijn nog goeddeels verborgen. Het wacht op de tijd, dat het probleem van de architectonische compositie weer gaat behoren tot het arsenaal van de architect, hoe dit probleem dan ook aangepakt moge worden in de toekomst.

foto s R. L. de Vries

foto's R. L. de Vries

Het gaat echter om het probleem en niet om een manier van doen. Niet om het bezitten van een onaantastbare verzameling regels of zelfs tabellen, waardoor als het ware „vanzelf" de goede architectuur tevoorschijn zou komen. Daar is meer voor nodig. Bovendien gaat iets nooit vanzelf.

Dus onder geen voorwaarde een star formalisme, waarbinnen alles goed is en waarbuiten slechts verderf heerst. Maar als één van de middelen die een vakman of, als U wilt, een kunstenaar, die zijn vak verstaat, hanteert op een voor hem belangrijk stadium van zijn scheppend werk.

Voor deze gevel heeft Prof. Molière talloze voorschetsen gemaakt, waarbij de verhoudingen nauwlettend bestudeerd zijn.

Ik zal niet wagen een analyse van het ontstaan van deze gevel te geven; het zouden slechts speculaties zijn. De beweegredenen, de bronnen van een kunstwerk zijn onder de hoede van de ontwerper gesteld, ze zijn zijn bezit, hij alleen is er verantwoordelijk voor. Daar is niets aan te doen. Bovendien is het een oude ervaring, dat het beter is deze bronnen beschut te houden voor de koude buiten: ze mochten eens toevriezen.

Maar wat „deed" deze gevel ons, studenten? Wij waren er door getroffen, dat is zeker. Laat ik beginnen: de vormen zijn niet „nieuw" en dat is een kwaad ding in deze dagen. Ik heb iemand gekend, die een tijdlang bepaald gebukt ging onder het feit, dat hij maar geen „eigentijds" profiel voor zijn koplatten kon vinden. Dergelijke problemen hebben nooit een centrale plaats bij Prof. Molière ingenomen. Welke problemen zijn het dan wel? En — leven deze problemen nog bij de jonge generatie? Want elke generatie heeft zijn eigen zorgen. Deze komen vaak uit die van de vorige generatie voort. Zij kunnen er soms ook een oplossing aan geven, gelukkig.

Welnu, wij weten het, voor de oorlog woedde de strijd tussen de Nieuw-zakelijken, de functionalisten, en de Delftse School in alle hevigheid.

Is het probleem van het bouwen op te lossen door het scherp stellen van de doelmatigheid en het kennen van het materiaal als richtsnoeren te nemen? Is de vorm, die dan ontstaat, als vanzelf juist en schoon? Vanzelfsprekend?

Hartstochtelijk is hiervoor gepleit. Of stelt de vorm zijn eigen, autonome eisen, zelfs onafhankelijk van de doelmatigheid en het wezen van het materiaal? Door velen werd dit laatst gestelde met de doelstellingen van de Delftse School vereenzelvigd. Dit misverstand kon ontstaan in de storm van de strijd. Immers, de facet van de vorm moest verdedigd worden: de doelmatigheid en het materiaal werden al genoeg gekoesterd, in hun ogen.

Neen, het vormprobleem te zien louter als een gevolg, een uitvloeisel van denken en doen met een ander doel; of het ten troon heffen van de vorm, met veronachtzaming van de functie, de constructie en het materiaal; dit zijn niet meer de problemen waartussen de jonge studenten in het algemeen menen te moeten kiezen.

Na de oorlog opende de afdeling Bouwkunde zijn deuren voor een grote stroom studenten. Nieuwe hoogleraren, die een eigen wereld in ons vak vertegenwoordigden, kwamen pas opgerichte leerstoelen bezetten. De sub-afdeling der Stedebouwkunde werd gevestigd. Het werd mogelijk af te studeren op Utiliteitsbouw, op Geschiedenis der Architectuur. De industriële vormgeving kwam aan de orde.

Nu is in Delft het keuze-hoogleraarschap onze glorie. Dit wil zeggen dat de student een bepaalde opgave kan maken bij een door hem gekozen docent. De leerling kan zijn eigen ontwikkeling mee bepalen en volgen.

En hoe zijn nu de tekenen van deze ontwikkeling? Laat ik U er één mogen noemen.

De huidige president van het Delftsch Bouwkundig Studentengezelschap „Stylos", zelf behorende tot de jongere-jaars studenten, sprak in 1952 bij zijn intreerede het sterke verlangen uit naar een duidelijk verband tussen vorm en constructie, dus heel simpel gezegd naar een harmonische ontwikkeling van een complete vakkennis. En niet naar apart verpakte porties vakkennis, waarbij de ene inhoud soms zelfs in tegenspraak met de andere dreigt te geraken.

In de periode na de oorlog sprak Prof. Molière zich duidelijk uit voor dit harmonische samengaan van het materiële- en het vormbeginsel.

In 1947 hield hij het beroemde betoog over de feestmaaltijd, waar zowel geest als lichaam zijn deel krijgt.

„Wanneer men dus op een bruiloft wordt genodigd, dan vraagt men zich niet af of het een functioneel feest zal zijn, namelijk een uiterst geperfectioneerde voeding en laving zonder meer, of wel een formeel feest, dus met bloemen en redevoeringen, maar zonder het natte en het droge. Men vertrouwt er op, dat aan beide zal worden voldaan."

Overgezet verleent dit aan de kunst en zeker aan de bouwkunst uiteindelijk één probleem met twee facetten, welke onverbrekelijk aan elkaar verbonden zijn, zoals lichaam en ziel.

Keren wij terug tot de kerk op de heuvel.

Hier is de grote voorgevel tot een nadrukkelijk teken gesteld.

Een teken is volgens de definitie een zichtbare aanduiding, een aanwijzing of getuigenis van iets.

„Een teken is een spijze voor het verstand. Wij noemen iets een teken, als het ons licht geeft over iets. Licht is het voedsel voor het kenvermogen."

Hier is dus van een „functionaliteit" sprake in geestelijke zin; de functionaliteit is uitgebreid in ruimere betekenis. Ze omvat het totaal der behoeften.

De voorgevel steekt hoog boven het schip uit en heeft een belangrijk eigen volume. Hier wordt dus veel meer gegeven dan strikt noodzakelijk is in functioneel engere zin.

De constructie en het materiaal hebben hier — behalve uit een oogpunt van hechtheid — als enig doel de relatie met de onzichtbare dingen te verduidelijken. Het probleem ligt dus in de geestelijke, abstracte, orde. De vorm wordt dan tot stand gebracht op grond van geestelijke overwegingen met geestelijke en stoffelijke middelen.

De compositorische- en verhoudingsoverwegingen zijn in dit geval primair gesteld. Maar hoe is hier de materie geëerbiedigd en liefdevol behandeld! Merkwaardig in dit verband is de kleinere topgevel aan de koorzijde van de kerk. Onttrekt de voorgevel het dwarsprofiel van de kerk volledig aan het oog, de achtergevel laat er enkele delen van zichtbaar. Hier is het uitsluitend teken-zijn niet meer aanwezig.

Het zijn of niet-zijn van een dergelijke schutgevel is heden een twistpunt. De tegenstanders zien dit als een niet-waarachtige gevel, een décor. Waarom? Omdat er niets achter zit. Men kijkt er doorheen en ziet de lucht.

De afsluitende functie is ondergeschikt; de psychologische functie is zijn voornaamste taak geworden. Hier vindt men de grens van het toelaatbare overschreden. Moet, juist bij een kerk, niet een volkomen harmonie bestaan tussen de vorm- en de materiële functies? Tussen geest en stof? Dit is het uiteindelijke doel bij de klassieken. Zo gesteld kent de Christelijke kerk dit niet. Deze wijst naar de onzienlijke dingen, naar de hemel. Er is een conflict en zij wijst naar de oplossing van dit conflict. Daarin zit het verschil. En daarom staat bij deze kerk dit teken.

Nogmaals, het gaat om het principe, niet om de keuze van het materiaal en de vormverschijning. Voor diegenen onder ons, die alleen architectuur kunnen waarderen als er de nieuwste vormvoortbrengselen zijn te bespeuren, is dit nadrukkelijk gesteld.

Stedebouwkundig is deze hoge schutgevel zeer belangrijk aan het fraai gecomponeerde pleintje, waarvan op het ogenblik alleen het stenen tapijt aanwezig is. Maar op grote afstand, van terzijde gezien, zijn deze twee eindgevels op het ogenblik niet geheel te begrijpen. Ze missen de dominant van de toren. Zowel ruimtelijk als voor de gestalte van de kerk is de toren niet weg te denken. Maar hij is er niet, hij is er alleen op papier. De plaats wordt in de kerk aangeduid door een nis en door een boog in de zijgevel. Het is dringend noodzakelijk, zowel voor de gehele omgeving als voor het monument zelf, dat dit complex voltooid wordt. Het zal dan zijn ware gezicht krijgen.

Moge er hier spoedig gebouwd worden.

Wij zullen niet trachten U verder alles aan te wijzen. U moet het zelf gaan zien. Maar nadat wij de kerk waren binnengegaan, waren er enkele aspecten die ons boven alles troffen. De ruimte is licht en mist elk zweem van zwaarmoedigheid of plechtig-doen. Er bestaan in ons land op het ogenblik kerken met een uitgesproken moderne vormentaal en materiaalkeuze. Toch is dat geen garantie, dat de kerken in wezen geen oude kerken zijn. Het zijn gewone basilieken.

Wat is het frisse, het nieuwe in deze kerkruimte? De eenheid van de ruimte, die men onmiddellijk onderging bij het binnenkomen. Er is inderdaad een middenschip met twee zijbeuken. Onmiskenbaar.

Maar de scheiding er tussen is zo mild, dat het nergens als een afscheiding gevoeld wordt. Het dak boven de zijbeuken ligt maar een weinig lager dan de kap boven het middenschip. Op het eerste gezicht werkt het als één beschuttend dak, maar toch zijn de drie elementen zelfstandig aanwezig. Maar er is meer. Dit samenbinden van de ruimten wordt bovendien veroorzaakt door een merkwaardige en verrassende kolomplaatsing. De kerkruimte wordt door een bogenstelling in twee delen gedeeld, het middendeel, bestaande uit drie, het ingangsdeel met twee traveeën. Hierdoor ontstaat een sterke binding in de dwarsrichting van hoofd- en zijbeuken. De banken van dit middenschip lopen langs de kolommen even door op het pad van de zijbeuken. Weer geen strenge, absolute, afscheiding, maar een overlap van de twee gebieden. Dit is een wezenlijke winst.

Vergelijk dit eens met een kerk als de S. Maria Maggiore van Palladio in Venetië. Daar binnenkomende kan men de zijschepen niet eens zien, door de zwaarte en plaatsing der kolommen!

Nu trof het, dat bij mijn tweede bezoek aan de kerk twee kleine kinderen binnenkwamen. Zij gingen hun gebeden zeggen en kwamen daarna eens kijken bij die meneer die daar zat rond te zien met een schetsboek bij zich. Zij legden de vinger op de mond en glimlachten stil naar mij. Daarna waren zij verdwenen.

Dit beeld bleef mij bij. Deze kinderen, onbevreesd in deze ruimte. Een kerk, waarin kinderen zich thuis kunnen voelen.

En de details?

Ik herhaal het: U moet het zelf gaan zien.

Het is alles gegaan uit een zeer sobere beurs. De kerk is nog „kaal". Bezie de bogen en bestudeer waar de trekpunten zijn gelegen. Zoals U weet is dit belangrijk voor de spanning. De spanning der constructie en de spanning in de vorm. Door de plaatsing van deze trekpunten is een haast onzichtbaar maar belangrijk knikje bij de aanzetten ontstaan. Beschouw de kapitelen en het smeedwerk en bezin U over het woord traditioneel.

Op het ogenblik is het overstralen van de twee ramen in het koor zeer hinderlijk. Het is te hopen, dat deze vensters spoedig gevuld zullen zijn met glas, dat het licht er achter alleen doet vermoeden. Het tijdelijk doopvont is van een zeldzame bekoring. Het is de bedoeling, dat de doopkapel in de toren komt, maar ik zou dit detail toch niet graag missen.

Er is een verdiept gedeelte, drie treden omlaag. Het heeft de vorm van een vierkant met afgesnoten hoeken. In het midden staat een verguld koperen doopvont. Het is omperkt door een subliem hekje van een ontwapenende, kinderlijke eenvoud, dwars door het randpatroon heengaande. Het volgend detail, waarop ik U zou willen wijzen, is de houten afscheiding tussen het zangkoor en de kerk. Het bestaat uit een sober latwerk van zeer schone verhoudingen. Met proeft er het Oosten in.

Hoeveel kunstenaars in het Westen ondergingen niet de zuiverende invloed van de kunst van China en Japan, waar het aankomt op een bezinnen op de vorm en de materie?

Wij spraken over „het nieuwe" in deze ruimte.

Maar het exterieur, de hoge voorgevel, is daar alles het oude?

Prof. Molière kent de waarde en de kracht der traditie, daarover behoeft niets gezegd te worden.

Toch waag ik het, ook bij de gevel te wijzen op iets nieuws, op iets zeer belangrijks voor ons, jongeren.

Niet afgeleid door nieuwe vormsnufjes is het hier mogelijk de kracht te proeven van sterke, harmonische verhoudingen. Wij kunnen de psychologische werking ervan ondergaan.

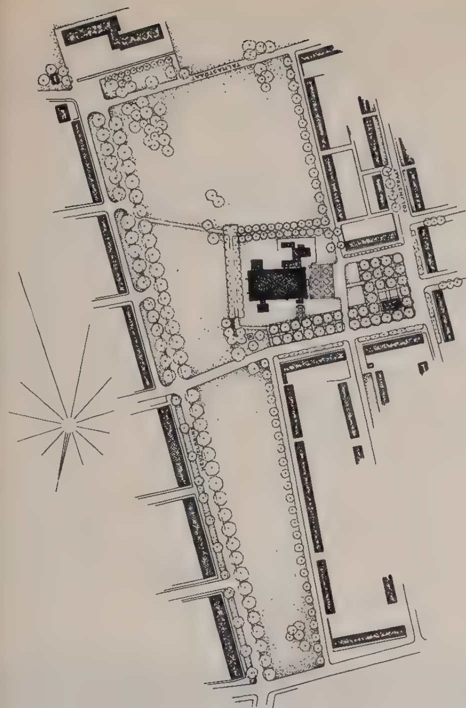
Dit moet mogelijk zijn, welk materiaal en welke constructie wij ook kiezen. Dat is zeer belangrijk.

Als wij in Ravenna zijn en de S. Vitale bezoeken of het graf van Galla Placidia en daar, volkomen geabsorbeerd, tijden lang op de grond zitten, turend naar de wonderwereld rondom ons, onuitsprekelijk en onvergetelijk, dan verlangen wij naar een bouwkunst die op onze wijze weer aan een dergelijk geluk voor de ziel zal kunnen tippen.

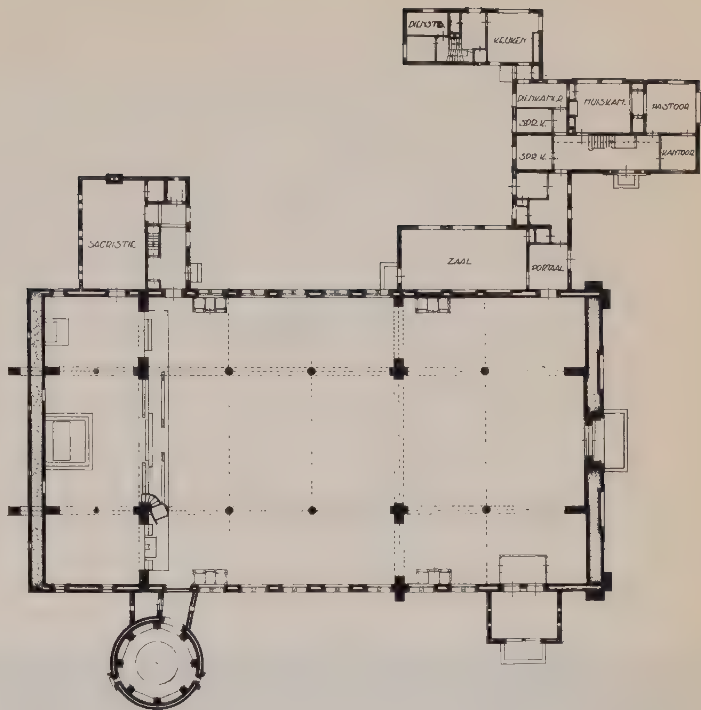
Dat de kracht, de spanning en de rust van deze gevel dergelijke gedachten opriepen, is „nieuw" in deze zin, dat het een belofte kan zijn voor een architectuur, die — met nieuwe materialen en vormen — deze grondkwaliteiten oproept en bevestigt.

Is het nu te begrijpen, hoe na de oorlog, toen het tij voor de Delftse School guur werd, de keuzehoogleraar Granpré Molière door verschillende van de beste moderne jongeren als mentor werd gekozen? En bij hem op zeer geavanceerde plannen assistenties verkregen, die onvergetelijk waren?

Want met de betonkolommen in rijen geschikt; met de

Situatie 1—6000

Plattegrond 1—600

open of gesloten vlakken, gebogen, geplooid of vlak; met de scheiding van vaste en vloeiende gebieden, komen de problemen. De vraagstukken van metrum, rhythme en de talloze kanten van de compositie, de wezenskenmerken van de gebouwtypen, om enkele belangrijke te noemen. Deze zijn door de nieuwe materialen in wezen niet terzijde gesteld, maar komen juist meedogenloos aan de orde.

Prof. Molière zei daarover bij zijn assistenties zeer diepzinnige dingen, hij vuurde aan om te zoeken en hij vermaande steeds te trachten compleet te zijn.

Ik verzeker U, dit waren geen dogmatische, traditionele gesprekken, zoals men dat dan noemt. Het was klaar en helder. Het was Klassiek, als onder de Griekse hemel zelf.

Eén facet is bij deze bespreking een paar maal naar voren gekomen en dat is „het nieuwe" in het werk van Prof. Molière. Er is ook gesproken over nieuwe materialen en nieuwe vormen. Men moet dit niet misverstaan. Als plastic binnenkort zo geperfectionneerd zal zijn, dat wij er huizen van zullen kunnen gieten, is hout, steen, staal en beton dan waardeloos geworden? Uit de tijd geraakt? Hoe onbeleefd is het de materie naar haar leeftijd te vragen! Zie het hout: men kan hier spreken van een herontdekken. Door een zuiverder, indringender „zien". Technisch door een diepgaand onderzoek, met als gevolg nieuwe constructie-methoden. Aesthetisch doordat men de kleur, de gloed, de warmte, het aanvoelen en de eindeloos gevarieerde structuur weer „zag".

Dit „leren zien" — onafhankelijk van de etiketten, die elke tijd op bepaalde dingen plakt — is één van de geschenken, die wij meekregen.

Wij leerden een taal om met elkander over ons werk te kunnen spreken. Want het is zijn roeping, ons, zijn studenten, de Westerse cultuur en beschaving te tonen en ons op te wekken de fakkel brandende te houden. Om ons deze beschaving te doen zien in haar essenties, in haar vaste en vloeiende gebieden. Niet het een of het ander.

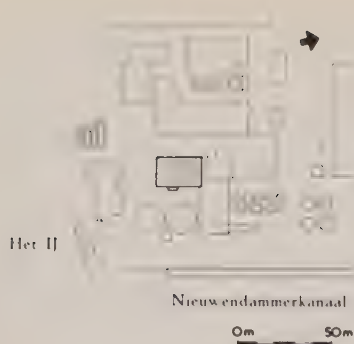
Elke kunstenaar zal, hoe objectief hij ook zal trachten te zijn, de weegschaal toch min of meer laten doorslaan in één van deze twee richtingen, afhankelijk van zijn innerlijke structuur. Maar bij beschaving hoort beheersing: opdat hij niet volledig uit het evenwicht gerake!

Ben ik aan het einde gekomen van de reeks schatten, die wij verwierven? Bij het afscheid van Prof. Molière zullen andere stemmen er zeker over spreken.

Wij, studenten, dragen ze mee in ons hart.

Laboratorium Ketjen te Amsterdam

Archn Merkelbach en Elling

Situatie

foto's Jan Versnel

Laboratorium Ketjen

Ir S. J. van Embden b.i.

Wie de uiterst simpele, uiterst heldere plattegronden van dit laboratorium beziet, zou al te gemakkelijk de taaie strijd vergeten, waarmede deze uiteindelijke eenvoud bevochten moet worden op een aanvankelijk verward en onoverzichtelijk bouwprogramma. Wie evenwel deze achtergrond indachtig blijft, zal zich eerst recht verheugen over de lenigheid en de volledigheid, waarmee de eenvoud hier werd veroverd en over de vindingrijkheid en de gelukkige ingevingen, die in de structuur van dit bouwwerk zijn verdisconteerd.

Wie daarna de foto's beziet, krijgt het gevoel als hadden de architecten zich vrijwel uitgeput bij dit ingenieuze — maar ook wel intellectuele — spel der inwendige organisatie. Het is allemaal zo weinig toeschietelijk, het is allemaal een beetje hard en een beetje droog.

Ge verheugt U dat de lieden die straks dit gebouw zullen gebruiken, het materiële gemak zullen hebben van het daarin verwerkte vernuft en ge gelooft ook wel dat zij — onbewust — de weldadige invloed zullen ondergaan van de gave ruimtevormen waarin zij verkeren, maar ge zoudt zo graag willen dat zij ook *bewust* enige vreugde zouden hebben aan de sierlijkheid en de fantasie waarmede hier architectonisch een moeilijk gesteld probleem tot oplossing werd gebracht en die ge door een toelichtend gebaar verduidelijkt zoudt willen zien.

Maar dit gebaar schijnt met een zekere puriteinse moedwil onderdrukt te zijn.

Dan beziet ge de foto's nog eens en dan ontdekt ge plotseling in de zuidgevel toch nog wel enige decoratieve pre-occupaties en ge realiseert U — met spijt, of misschien met enig leedvermaak — dat alle architectenbloed tenslotte blijkbaar toch moet kruipen waar het niet kan gaan.

Daar zijn zes vierkante raampjes, netjes gelijkvormig, zorgvuldig geschikt in het gevelvlak. Drie daarvan zijn bovenlichten in de cantine; zij hebben vullingen van glas-in-lood, de andere drie daarentegen zijn uitkijkramen in één der researchlaboratoria.

Ge ontdekt voorts, dat de helft van één dubbel-raam — onmisbaar overigens in de compositie, of althans in *deze* compositie — van de gevel uitkomt voor de kop van het grote ventilatiekanaal. En dit hindert U plotseling en ge overweegt met enige verwondering hoe dergelijke kleine, onschuldige, kunstgreepjes aanvaardbaar zouden zijn bij meer dan één gewaardeerde collega, maar hoe ge er moeite mee hebt juist bij dit werk, juist omdat dit zich zo dogmatisch-puriteins aandient.

En dan betreedt ge het fabrieksterrein en ge ziet het gebouw in werkelijkheid.

En nu moet de „Forum"-lezer maar op gezag geloven, dat dan alles opeens weer heel anders wordt (hetgeen dan weer zou kunnen pleiten tegen alle architectuur-publicaties).

In dit geval is de omgeving namelijk zó, dat eigenlijk de gedachten voorshands aan architectuur nog helemaal niet toekomen.

Een zeer groot en vrij rommelig terrein met spoorrails en met uitgestrekte bergen poederfijne roodachtige aarde, de grondstof voor de fabricage.

Rondom monsterachtige, zwartbestoven oude loodsen uit de begintijd onzer industrialisatie, een oude „villa" onherkenbaar verbouwd en vergroot tot kantoor, vele nieuwe fabrieksgebouwen daartussen, gekoppeld aan enorme en fascinerende installaties in de openlucht en dat alles aan het wijde water, waarover dit bedrijf weer andere grondstoffen ontvangt, in op pontons aangevaren goederenwagens.

Het is allemaal nogal erg groot en nogal bar en ge erkent dat de stugheid van Merkelbach en Elling toch wel zowat het maximum aan vriendelijkheid is, dat in déze omgeving nog niet als zoetelijk zou worden ervaren.

Er is ook nog een portiersloge — van dezelfde architecten — met tegeltjes en een fors ingangshek in vrolijke, propere kleuren en, eerlijk gezegd, hier is de grens naar het te lieflijke eigenlijk al overschreden.

Terugdenkend dan aan de gesignaleerde ketterijtjes der compositorische concessies zijt ge geneigd de schouders op te halen over scrupules van zo klein formaat. Eigenlijk storen ze niet. De architecten hebben er een ordelijk beeld mee bereikt en de menselijke schaal, die dringend nodig zijn in een wereld, waar overigens alleen de eisen van het productie-proces de maten bepalen.

Het laboratorium-interieur is technisch zeer goed verzorgd en ook heel menselijk, zonder dat het laboratorium-karakter geweld wordt aangedaan. In de cantine — die hier overigens maar tijdelijk is ondergebracht — is wat kleur gebracht, zulks in duidelijke tegenstelling tot de eigenlijke werkruimten. Van der Leck zorgde voor een evenwichtige compositie met eenvoudige vlakken, maar het is onbegrijpelijk dat hij het invallende licht niet onaangetast heeft gelaten. De reeds eerder gesignaleerde bovenramen met glas-in-lood hebben sterke kleuren, die aanleiding geven tot ronduit vals licht op de wandschilderingen.

Vlakbij het buffet is er een uitgebouwd aquarium, waarvan het effect in de werkelijkheid geringer is dan de ontwerpers zich vermoedelijk hebben voorgesteld.

Op dat aquarium stond bij ons bezoek, netjes ingelijst en achter glas, een kleine kitsch-reproductie, tot heul en toeverlaat van de cantine-juffrouw.

En ge realiseert U — alweer met spijt, of misschien met enig leedvermaak — dat ook alle niet-architectenbloed tenslotte blijft kruipen waar het niet gaan kan.

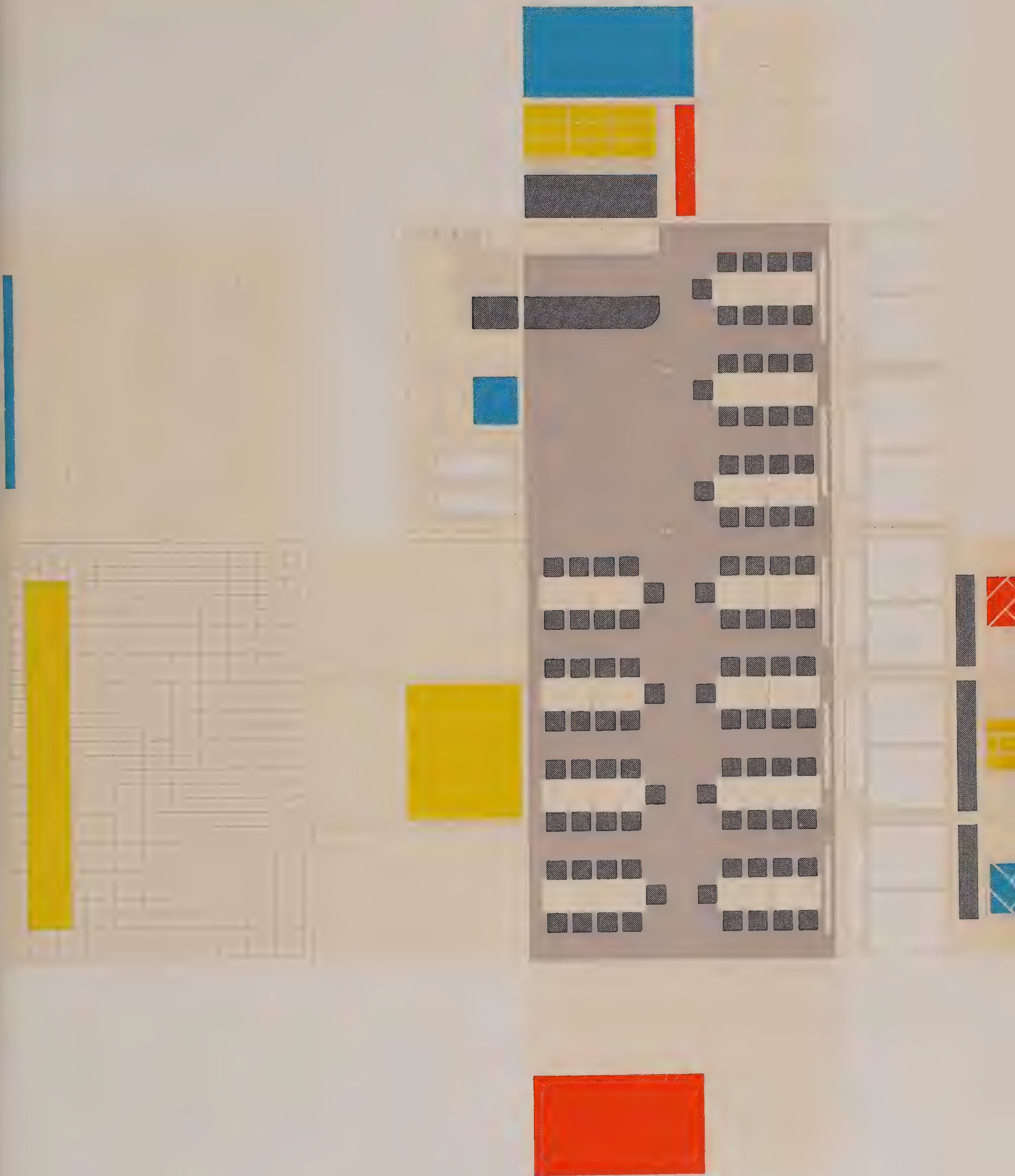
foto Jan Versnel

foto's Jan Versnel

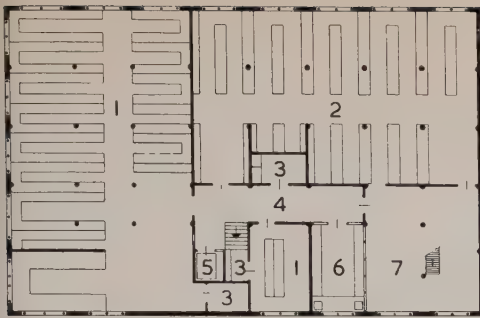

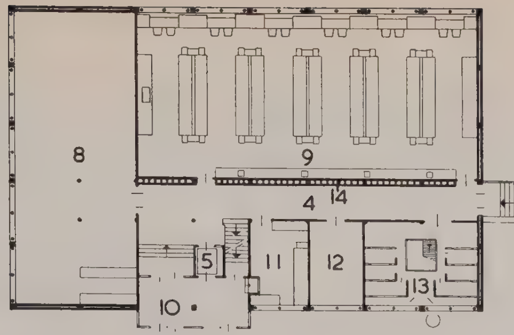

Bart van der Leck

Cantine in Laboratorium Ketjen & Co te Amsterdam Kleurenplan met uitgeslagen wanden en plafond

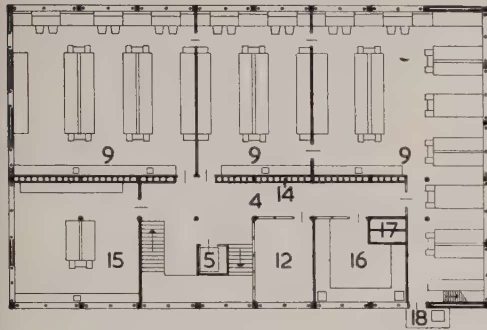

Kelder

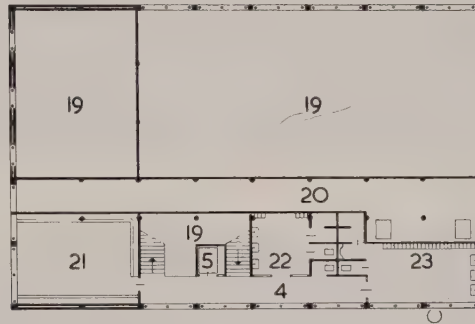

Begane grond

1 Magazijn
2 Archief
3 Kast
4 Gang
5 Lift
6 Glasblazerij
7 Machinekamer
8 Cantine
9 Bedrijfslaboratorium
10 Entree
11 Zuurlaboratorium
12 Kantoor
13 Luchtbehandelingsruimte
14 Dubbele wand voor leidingen en ventilatie
15 Gaslaboratorium
16 Instrumentenruimte
17 Ontluchtingskanalen
18 Kooiladder
19 Vide
20 Ruimte t.b.v. kanalen
21 Bibliotheek
22 Garderobe dames plus toiletten en douche
23 Garderobe heren plus toiletten en douche

1e verdieping

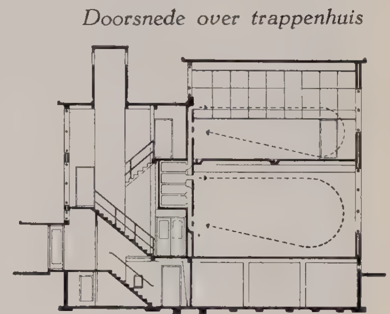

1e tussenverdieping

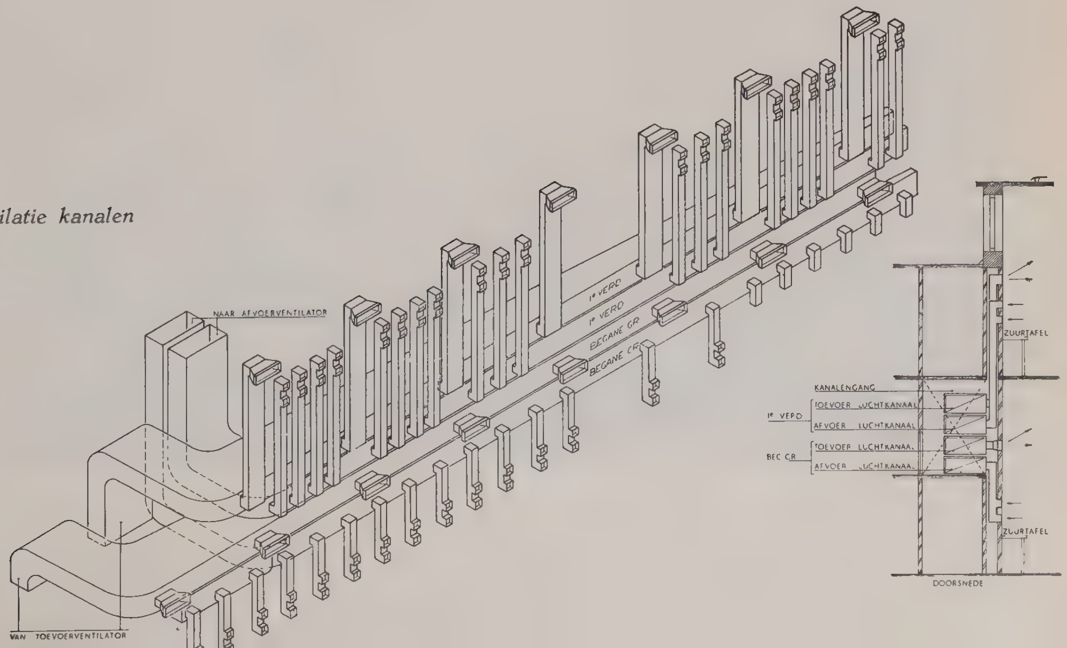
Doorsnede over trappenhuis

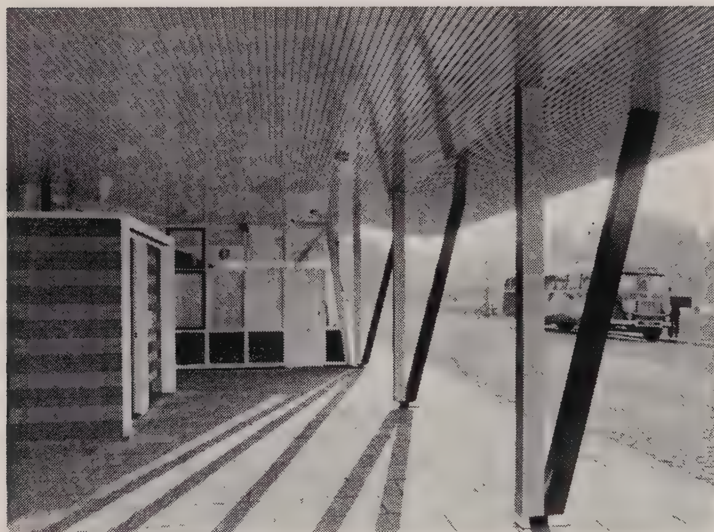
Doorsnede over glasblazerij

Doorsnede over ventilatie kanalen

Busstation van de K.L.M. op het Museumplein te Amsterdam

Arch. Joh. H. Groenewegen

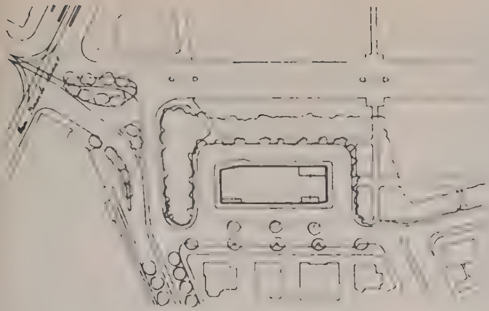
M. Duintjer

Dit busstation, door architect Joh. Groenewegen, in samenwerking met de bouwtechnische dienst van de K.L.M. gebouwd, is allereerst verrassend door de spontane zeggingskracht, welke het heeft. Spontaan en direct lijkt me de taal van de hoofdvorm op de nu nog kale groenstrook van het nieuw gevormde Museumplein; duidelijke en directe taal ook spreekt de rhythmisch gescandeerde binnenruimte door de krachtige werking van de gelijmde houten spanten; op zeer knappe wijze is de drie-beukige ruimte geleed naar de onderscheiden functies van het binnenkomen, het wachten en het vertrekken van de reizigers aan de ene kant, het werken van het kantoorpersoneel aan de andere kant.

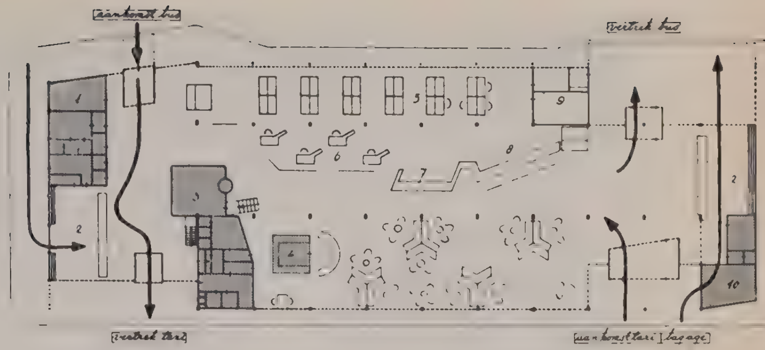
Hoe direct spreekt ook de plastiek in gevel en dakoverstek in de oostelijke gevel aan.

In dit alles heeft Groenewegen uitdrukking gegeven aan twee wezenlijke factoren in deze opgave: ten eerste aan een vriendelijke, ja zelfs hartelijke ontvangst van de reiziger; ten tweede aan de zeer reële factor van het tijdelijke van dit busstation, vervat in de overeenkomst met de gemeente Amsterdam, welke gebaseerd is op vijf jaren. Het kon wel eens zijn dat deze

Situatie 1—4000

Plattegrond 1—600

1 Cantine personeel
Toiletten personeel
Telefooncellen
Bontjassen- en kofferkluis
2 Bagageruimte
3 Directie
Toiletten publiek
4 Keukentje
5 Administratie
6 Intercontinentaal
7 Inlichtingen
8 Europa
9 Typekamer
Telex
Chauffeursruimte
10 Bontjassen- en kofferkluis
Ruimten bagagisten

twee factoren sterk meegewerkt hebben aan een soort expressionisme in de hoofdvormgeving, de detaillering en de kleurgeving, een expressionisme dat onmiskenbaar aanwezig is. Expressionisme in die zin, dat functionele en constructieve functies hier en daar bewust gechargeerd, zijn uitgedrukt en hier en daar op de grens van het overmatige, omspeeld met een decoratieve hand van kleur-opzetten.

Bedoeld om de tectonische uitdrukking te versterken, kunnen deze middelen haar soms ongewild ondermijnen — en aan dit gevaar is misschien niet alles aan dit gebouw ontkomen.

Laten we echter niet vergeten dat in een gebouw als dit, waar mensen moeten wachten, het goed kan zijn wat afgeleid te worden. En laten we ook erkennen dat in een uitgesproken tijdelijk gebouw als dit, middelen als deze, die meer grafisch zijn dan echt tectonisch, juist de tijdelijkheid wel mede kunnen uitdrukken.

Busstation van de K.L.M. op het Museumplein te Amsterdam

alle foto's J. d'Oliveira

KRONIEK

De „Model-Bouwverordening 1952"

en, in verband daarmede, enkele fragmentarische beschouwingen over „eenheid" en over „welstand"

De Redactie van „Forum" vroeg mij in dit tijdschrift een bespreking te willen geven van de „Model-Bouwverordening 1952". In zeker opzicht is dit echter een onbegonnen werk en voor een verklaring van deze opvatting kan gebruik gemaakt worden van een citaat uit de inleidende beschouwingen van het bouwverordeningsontwerp waarin, op bladz. 41, het volgende wordt opgemerkt: „Het valt niet te betwijfelen dat zeer veel afwijkingen in bouwvoorschriften hun oorzaak niet vinden in objectieve redenen, die gelegen zijn in de aard van het gebied waarvoor het bouwvoorschrift geldt, doch in subjectieve verschillen van inzicht tussen de personen, die in verschillende gebieden de voorschriften hebben opgesteld. Het is hierbij in zekere zin toevallig, dat de bouwverordening van een gemeente een bepaalde afwijking vertoont; indien ten tijde van het samenstellen van de verordening een andere wethouder van Openbare Werken of een andere directeur van Openbare Werken, resp. van Bouw- en Woningtoezicht, aanwezig was geweest, zou er grote kans hebben bestaan dat de thans bestaande afwijkingen achterwege waren gebleven, doch misschien weer andere verschillen zouden zijn ingevoerd:"

Dit is een — in de beste zin des woords genomen — „wijs" inzicht, dat hier tot uiting komt en reeds hierom verdient dit citaat nog eens nadrukkelijk onder de aandacht gebracht te worden. Maar het komt hier bovendien ter verklaring van de „onbegonnen-werk-gedachte" goed te pas, want, indien men eens een andere personenkring dan in het citaat bedoeld wordt, in de gedachte neemt, zou men kunnen stellen dat, als de onderhavige studiecommissie eens door andere personen zijn gevormd, er vermoedelijk een geheel andere model-bouwverordening zou zijn ontstaan. Een andere verordening, niet alleen ten aanzien van detailpunten, maar mogelijk ook zelfs voor wat betreft zeer kardinale kwesties! En misschien was er dan zelfs wel helemáál geen volledige modelverordening ontstaan; want met het samenstellen daarvan is de commissie mogelijk wel wat verder gegaan dan de ministeriële opdracht eigenlijk inhield (zie hiervoor o.m. de beschouwingen van Drs H. van der Weijde en Jhr M. J. I. de Jonge van Ellemeet, resp. in het „Tijdschrift voor Volkshuisvesting en Stedebouw" van Juli 1952 en Februari 1953, en voorts ook de tevens meer in details gaande en scherp ontledende bespreking door Ir H. J. G. van der Veen in „De Nederlandse Gemeente" van 13 Maart 1953).

Hieruit zou kunnen blijken dat men, ook omtrent een zo zakelijk-nuchtere kwestie als een bouwverordening, niet anders dan slechts zeer betrekkelijke maatstaven van „objectieve" juistheid kan aanleggen en dat het geven van een critische beschouwing over dergelijk werk — aannemende dat dit afkomstig is van competente personen, hetgeen hier ongetwijfeld het geval was — eigenlijk weinig zin heeft, omdat men veelal tegenover elke mening weer een contra-mening kan stellen.

Op grond van deze overwegingen wordt er hier — en te meer door de schrijver dezer regelen, „nourri dans le sérail" van de bouwverordening als hij zelf is — van af gezien om een ook maar enigszins naar volledigheid strevende bespreking van het verordeningsontwerp te geven.

Deze inleidende opmerkingen hebben ten doel om dit laatste standpunt te verduidelijken, maar vooral ook om vast te stellen:

ten eerste, dat het nuttig kan zijn om, ook langs deze weg, zich nog eens goed te realiseren dat het ontwerpen van wetten en verordeningen veel minder tot onaantastbare en enig-mogelijke „wetten van Meden en Perzen" leidt dan soms door buitenstaanders wel wordt verondersteld, en

ten tweede dat, indien bij het samenstellen van de onderhavige modelverordening, nuchter-bezonnen gedachten als hierboven geciteerd zijn, onder meer als uitgangspunt gediend hebben, dit niet anders dan vertrouwen-wekkend kan stemmen ten aanzien van de waarde — als geheel genomen — van het verkregen resultaat en dat dit resultaat hierdoor te meer als „à prendre ou à laisser" beschouwd zal dienen te worden, waaromtrent een detailcritiek eigenlijk weinig effect kan geven. (Zie omtrent de uiteindelijke waarde van het concept overigens nog de slotbeschouwing).

In het navolgende worden dan ook slechts een tweetal en in zeker opzicht willekeurig gekozen punten van een meer algemeen karakter onder het oog gezien, bij de keuze waarvan bovendien het bijzondere kader van het tijdschrift „Forum" tot richtsnoer heeft gediend.

Het streven naar „eenheid" in bouwvoorschriften

Er is, zowel reeds vóór 1940 als in het bijzonder ook ná 1945, een nadrukkelijk vragen naar meer eenheid in bouwvoorschriften te constateren geweest. Voor een deel was dit verlangen zeer zeker gegrond. Het is echter aan gerechte twijfel onderhevig of men, al vragende, de waarde van het gevraagde niet sterk is gaan overschatten en of men niet tegelijk is gaan ónderschatten de betekenis van de bezwaren, die aan een te geforceerd opgelegde unificatie verbonden zijn.

Bij de beoordeling van de na te noemen bezwaren tegen een te ver doorgevoerde eenheidsgedachte is in aanmerking te nemen dat de schrijver van deze overpeinzing in zoverre als een onverdacht beschouwer van die bezwaren kan worden aangemerkt, dat hij een van de eersten in ons land is geweest die in het openbaar, en in ruimer verband, op een bepaalde mate van unificatie heeft aangedrongen. Reeds in 1927 heeft hij namelijk in een voor het Koninklijk Instituut van Ingenieurs gehouden voordracht aangedrongen op het brengen van meer eenheid in verschillende constructievoorschriften, die van een Bouwpolitie uitgaan en het mag misschien wel als een uitvloeisel van de toen gegeven beschouwingen opgevat worden dat daarna de uitwerking van de bekende Normaalbladen betreffende spanningen, belastingen en dergelijke zaken, ter hand is genomen.

Het is een vraag of met deze normalisatie van constructie-voorschriften het voornaamste deel van de bereikbare unificatie-voordelen niet reeds is binnengehaald en voor het beantwoorden van deze vraag is het dienstig om eerst eens na te gaan van welke zijden geleidelijk aan op unificatie is aangedrongen. Men kan dan beginnen met vast te stellen dat dit niét de gemeenten zijn geweest. Deze omstandigheid zal door velen als niet erg zwaarwegend worden beschouwd en misschien zelfs — op een wat goed-

kope wijze — buiten beschouwing gesteld worden op grond van de overweging dat de gemeenten altijd al particularistisch ingesteld waren. Dit mag waar zijn, maar het is een feit, dat reeds sedert een dertig jaren de betrokken diensten van Bouw- en Woningtoezicht van de drie grote steden van ons land geheel vrijwillig allerlei normaliserende contacten hebben gezocht en dat daarna de Hinderwet- en Bouwtoezicht-vereniging in ruimer verband dit werk ook ter hand heeft genomen. Overigens kan men echter stellen, dat de vraag naar unificatie vrijwel uitsluitend van twee zijden is gekomen en wel — chronologisch vermeld — eerst door de architecten en daarna van Rijkswege. Wat is nu de ondergrond van deze aandrang en wat zijn derhalve het gewicht en de waarde, die men daaraan mag toekennen? In een der hierboven geciteerde beschouwingen is reeds gesuggereerd, dat de aandrang van architectenzijde voor een deel veroorzaakt is door een zekere gemakzucht. Deze gedachte wordt hier bijgevallen. Het zou voor architecten — maar dan toch misschien meer in schijn dan in wezen — een zekere aantrekkelijkheid kunnen hebben indien zij in het gehele land slechts met één bouwverordening te maken zouden hebben. Voor de gemeenschap als geheel legt echter dit architectenbelang betrekkelijk weinig gewicht in de schaal en het voordeel is op zichzelf trouwens inderdaad meer schijn dan wezenlijk. Immers de lezing, en vooral ook de interpretatie, van een moderne bouwverordening zijn geleidelijk aan zo bezwaarlijk geworden, dat een buitenstaander — en dat zijn, in dit verband, óók de architecten — op dit gebied toch steeds voorlichting zal blijven behoeven. Met een ander wordt natuurlijk niet gedoeld op het uit de weg ruimen van onaanvaardbare verschillen op zuiver concreet technisch gebied.

Van meer belang is dan ook de aandrang, die van Rijkswege op een totstandkoming van unificatie is uitgeoefend en wel te meer omdat die aandrang onder omstandigheden de mogelijkheid zou kunnen bieden in een dwang over te gaan. De Rijksoverheid heeft haar stem in dit kapittel eigenlijk eerst duidelijk laten horen ná 1945 en dit is niet toevallig, omdat dit samenviel met de eerste opzet van de „slag om de woningnood". Hierin ligt nu echter het cardinale bezwaar dat men tegen de onderhavige rijksinmenging kan hebben, althans tegen de vorm, waarin deze tot uiting is gekomen bij het geven van de opdracht aan de Studiecommissie. Men heeft hierbij te veel het unificatiepaard voor het karretje van de woningnood en van een besparing op de bouwkosten gespannen en is daarbij misschien wel tè weinig bedacht geweest op de keerzijde van de medaille. Het volledig belichten van die keerzijde zou te veel ruimte vorderen en valt dan ook buiten de opzet van deze beschouwingen, maar het is een vaste overtuiging van schrijver dezes, en een overtuiging, die gegrond is op een jarenlange ervaring met de toepassing van overheidsvoorschriften voor het bouwen, dat „in het tegenwoordige stadium van de ontwikkeling van de samenleving een beduidend verder gaande unificatie van overheidswege van het bouwvak dan thans reeds plaats gevonden heeft, aanzienlijk meer nadelen dan voordelen zal opleveren en daarom voorshands verwerpelijk is". (Dit is een „eigen" citaat in een iets ander verband geplaatst en wel uit schrijver's „De behoefte aan een Bouwwet" Amsterdam 1951).

Men stelle zich trouwens van de economische uitwerking van unificatie niet te veel voor. De economie van het bouwen wordt — en dit is maar gelukkig ook — veel meer dan door overheidsvoorschriften, beïnvloed door allerlei verschillende, en soms min of meer vage factoren, die veel en veel verder reiken dan een unificatie van overheidsvoorschriften.

Unificatie kan bovendien in bepaalde gevallen zelfs tot het tegendeel van rationalisatie en bezuiniging leiden, omdat de overige omstandigheden — die „vage factoren" — hierop soms nog niet voldoende zijn ingesteld en hierdoor een unificatie dan nieuwe complicaties te weeg kan brengen, die als zodanig geld gaan kósten. Uiteraard dient hierbij weer de opmerking in de slotzin van de vorige alinea in het verband betrokken te worden.

Het is begrijpelijk, dat uit een artikel van Mr G. C. van der Willigen in het bovenaangehaalde nummer van „De Nederlandse Gemeente" hier met grote instemming het navolgende wordt geciteerd, dat dan meer speciaal op unificatie van woningvoorschriften slaat: „Dit zou inderdaad een cultuurramp zijn, waarvoor wij moeten waken dat zij niet ongemerkt ons blijkt te hebben overlopen". Dat woord „cultuurramp" is hier volstrekt niet in een overdreven verband gebezigd, want èlke — en soms geheel ónnodige — neiging tot normalisatie is een ernstig gevaar voor de cultuur en een gevaar, dat men moeilijk kan overschatten.

Het is dan ook bijzonder verheugend, dat één lid van de Studiecommissie zijn principiële bezwaren tegen op de spits gedreven bepaalde vormen van unificatie, in een soort minderheidsnota nadrukkelijk heeft vastgelegd. En dit is te meer verheugend en het geeft aan die minderheidsstem te meer gewicht, omdat dit éne lid daarna de functie van Minister van Wederopbouw en Volkshuisvesting op zich genomen heeft.

Over „welstand" en welstandsbepalingen

Het staat met welstandsbepalingen in zekere zin al net eender als met unificatiemaatregelen. Zij zijn beide enigszins te vergelijken met die geneesmiddelen, die naast de beoogde gunstige uitwerking ook gevaarlijke bijgevolgen kunnen hebben, waardoor men dus met de toediening ervan enige voorzichtige gematigdheid dient te betrachten en waarbij men van het goede al gauw te veel kan krijgen. Zo ook van welstandsbepalingen. Men zou kunnen zeggen dat hoe minder het woord „welstand" gebruikt zou worden en hoe minder dat begripswoord van een bouwverordening toepassing zou vinden, des te beter. In zoverre lijkt de Studiecommissie al een wijze matiging toegepast te hebben, want het eigenlijke woord „welstand" komt in de modelverordening maar twee malen voor. Men kan echter van oordeel zijn dat dit misschien al twee keer te veel is, waarover hierna echter nog meer.

Met die „welstand" is op zich zelf al een allerakeligst woord in het verordeningsjargon binnen geslopen, dat daarin geheel buiten zijn oorspronkelijke en echte betekenis wordt gebruikt. Want een gebouw dat in de ware betekenis van het woord „welstand" uitstraalt, loopt een flinke kans reeds hierdoor heel onaantrekkelijk te zijn. Het is dan ook uit dien hoofde al pleizierig dat ook in de modelverordening de „welstands"bepaling vervangen is door een voorschrift, waarin de woorden „redelijke aesthetische eisen" voorkomen, een qualificatie, die reeds in verschillende verordeningen voorkomt en waarop men in taalkundige zin hoogstens dit tegen kan hebben, dat ook het woord „aesthetisch" nog niet tot de eigenlijke kern van de zaak doordringt.

De klassieke welstandsbepaling heeft sedert een veertig jaren in de Nederlandse bouwverordeningen zo geluid, dat het uiterlijk van een gebouw „uit een oogpunt van welstand geen

aanstoot" mocht geven. Dit is een heel bescheiden doelstelling en als zodanig doet zij sympathiek aan: men weert slechts datgene wat aanstoot geeft en dus als apert lelijk wordt beschouwd en verder laat men de ontwerper vrij. Die bescheidenheid in de doelstelling, namelijk alleen maar het „weren", werpt echter een eigenaardig scherp licht op een principieel bezwaar, dat met enig recht tegen de toepassing van een dergelijke welstandsbepaling ingebracht kan worden, namelijk dat in vele gevallen de toepassing in de practijk een averechts effect gehad blijkt te hebben. Dit laatste is een onmiskenbaar feit en ook hier spreekt de schrijver dezes, die een kleine twintig jaren in allerlei functies de vergaderingen van Rotterdamse welstandscommissies heeft bijgewoond, weer uit eigen ervaringen. Het gaat in vele gevallen zo, dat een welstandscommissie, precies volgens de redactie van de oude bepaling, het direct-aanstoot-gevende uit een ontwerp laat verwijderen, maar dan noodgedwongen stopt. Volkomen begrijpelijk trouwens, want een commissie kán niet veel verder gaan. Zij zou anders buiten haar boekje treden en dan juist van architectenzijde, wegens een begrijpelijke vrees voor aantasting van een vakbelang, op de vingers getikt worden. De commissie kán natuurlijk een ontwerp vierkant afwijzen, maar elkeen, die terzake enigszins ingewijd is, weet hoe dat dan in vele gevallen verloopt. En de commissie kan tenslotte een meer of minder zachte wenk geven om eens een bekwamer instantie te raadplegen, maar ook wenken in deze richting stuiten dikwijls op allerlei voetangels en klemmen. In ieder geval is het resultaat maar al te dikwijls, dat na een dergelijke welstandsoperatie het direct aanwijsbaar lelijke is verwijderd, doch daarvoor niets in de plaats is gekomen. Dat resultaat is dan volkomen nietszeggend en dor en geesteloos in de hoogste mate en het levert dan weer een van die haast beruchte „welstandsskeletten" op, die men haast in elke gemeente kan aanwijzen en waarvan het wel eens nuttig zou zijn om een „tentoonstelling van afgrijselijkheden" te verzamelen. Dikwijls zal men zich kunnen afvragen of het oude gezegde „beter een akelig leven dan géén leven" ook hier geen toepassing zou moeten vinden en of het lelijke, maar „menselijke", oorspronkelijke ontwerp nog niet te verkiezen ware geweest boven het vlakgeesteloze dat daarvoor in de plaats is gekomen. Er is tegenwoordig al „eentonigheid" genoeg.

Dergelijke overwegingen kunnen er stellig toe bijdragen dat men er de voorkeur aan is gaan geven om de negatieve welstandsbepaling, die alleen maar wéért, te vervangen door een positief voorschrift, dat een „voldoening aan redelijke aesthetische eisen" vordert, waarbij men zich ongetwijfeld heeft laten leiden door de verwachting dat het, aan de hand van een dergelijke positieve bepaling, eerder mogelijk zou zijn om een slecht ontwerp rondweg te weigeren. Deze verwachting is deels stellig gegrond en het is daarom begrijpelijk, dat de Studiecommissie de nieuwere bepaling, die reeds in verschillende bouwverordeningen is opgenomen, heeft overgenomen. Of die verwachting geheel vervuld zal worden, is nog een tweede en ter verklaring van deze opvatting diene het volgende.

Aan die nieuwere welstandsbepaling — moeten wij nu voortaan van een „aesthetica"bepaling gaan spreken? — zitten namelijk ook allerlei principiële haken en ogen. Men kan stellig de vraag opwerpen of de overheid, door het hanteren van de positieve bepaling, niet méér verantwoordelijkheid op zich gaat nemen dan zij qualitate qua eigenlijk kan dragen. De moderne overheid, als geheel en onpersoonlijk gezien, is doorgaans reeds een maar matig te waarderen beoordelaar en promotor van werkelijke kunst.

Misschien — althans in theorie — kan de overheid nog wéren datgene, wat bepaald lelijk is. Het is echter een heel wat zwaardere taak om, aan de hand van een positieve bepaling en door het verlenen van een bouwvergunning, tegenover het grote publiek eigenlijk de garantie op zich te nemen, dat een bepaald gebouw „aan redelijke aesthetische eisen" voldoet. Want, wie ter wereld kan uitmaken wat die eisen in de grond eigenlijk zijn? Het is maar goed dat, wegens het ontbreken van objectieve aesthetische normen, en ook door andere oorzaken, de overheid vermoedelijk wel nimmer terzake officieel in gebreke gesteld zal kunnen worden! Want anders zouden er misschien heel wat „gemeenschaps"eisen om schadeloosstelling te verwachten zijn.

Overigens, het blijft in zekere zin toch eigenlijk alles grotendeels theorie. Er is namelijk geen enkele welstandsbepaling te ontwerpen, aan de hand waarvan de overheid meer „aesthetica" uit de gemeenschap kan persen, dan deze, als geheel, in zich bergt. En — het is enigszins een gedachtenkringloop — men zou op deze wijze weer tot de opvatting terug kunnen vallen dat misschien tóch de vroegere negatieve bepaling, beter, althans practischer was. Want men zou namelijk, in algemener verband, de vergelijking kunnen trekken, dat het aan het mensdom in principe meer aangeboren is en dat het dus aan het mensdom gemakkelijker valt om stráfwetten te maken en te hanteren, dan wetten ter verhoging van de moráál! Waarmee dan in deze beschouwing de „aesthetica"bepaling verder gelaten wordt voor wat zij is.

Hoezeer overigens een hanteren van het „welstands"begrip de overheid al spoedig op glibberige paden kan leiden, kan nog door een klein voorbeeld uit de modelverordening toegelicht worden. Aan de verleiding kan geen weerstand geboden worden — het bloed kruipt nu eenmaal waar het niet gaan kan — om een enkel artikel uit het model eens wat nader onder de loupe te nemen. Hiervoor wordt teruggegrepen op de gesignaleerde twee gevallen — reeds als ongewenst aangeduid — dat in de modelverordening het woord „welstand" voorkomt.

Artikel 43 stelt dat, als er tussen twee gebouwen, of tussen een gebouw en een erfscheiding, een ruimte wordt open gelaten, deze ruimte tenminste 2 m breed moet zijn. (N.B. Op zich zelf een nog al „krasse" bepaling!). Van deze bepaling kan nu echter vrijstelling worden verleend „mits gewaarborgd is, dat de tussenruimte aan de noodzakelijke eisen van welstand en hygiëne blijft voldoen". Hoe onzekerder iemand zich voelt, des te zekerder drukt hij zich dikwijls uit en daarom spreekt de Studiecommissie misschien wel zo vreemd over „*de* noodzakelijke eisen", als lagen die, compleet geformuleerd, ergens in een bureau-la voor onmiddellijk gebruik gereed. Die vrijstellingsbepaling is, rondweg uitgedrukt, allerongelukkigst, want zij opent de weg tot een gebruik buiten de bedoeling om en dus tot allerlei misbruik. Wat is nu eigenlijk de „welstand" van een slopje van minstens 2 m — hetgeen in verordeningstaal wil zeggen: veelal máximaal 2 m — en wie zal dit uitmaken? In een dorpsbebouwing kan zo'n slopje — en soms juist als het héél smal is — architectonisch miserabel en tegelijk toch heel knus en dus misschien helemaal niet misplaatst zijn, ook al ligt er mogelijk wat vuil! Die vrijstellingsbepaling is een typisch voorbeeld van dié verordeningsgevallen, waarin een gemeentebestuur — bij voorbeeld wegens gemis aan goede stedebouwkundige voorschriften — een bepaling buiten haar eigenlijke strekking kan

gaan gebruiken, indien het een bepaald bouwplan wil weren. Men weigert dan de vrijstelling, op grond van welstandsbezwaren, en maakt hierdoor voor een smal bouwperceel een bebouwing onmogelijk. Dergelijke vage bevoegdheden zijn in een bouwverordening uit den boze, althans dient men ze zo veel mogelijk tot het strikt onvermijdelijke te beperken.

Ook art. 44 bevat het woord „welstand" in een vrijstellingsbepaling en in een vreemd en onduidelijk verband en is hierdoor, zij het op een andere wijze, al even aanvechtbaar. Teneinde echter de escapade op het gebied van detailcritiek tot het geval van art. 43 te beperken, wordt op art. 44 maar niet verder ingegaan. In ieder geval zou men kunnen vaststellen dat het optreden van het toch reeds zo vage welstandsbegrip uitsluitend in een vrijstellingsbepaling dubbel ongewenst is. De vrijstellingsbevoegdheid is een zeer precaire aangelegenheid, die met grote behoedzaamheid gehanteerd moet worden en als men daarin nu nog met het toch al reeds zo onduidelijke welstandsbegrip gaat werken, dreigt men elke norm uit het oog te verliezen en hierdoor tot rechtsonzekerheid te geraken.

Nee, op deze wijze kan dat tweemaal gebruikte woord „welstand" maar beter helemaal uit de modelbouwverordening verdwijnen. En men zou zich langzamerhand misschien kunnen gaan afvragen of, nu de omstandigheden sedert de intrede van de welstandsbepaling in de bouwverordeningen geleidelijk aan zó veranderd zijn, er geen aanleiding kan bestaan om de gehele welstandsbepaling — althans in de bouwverordeningen — maar te gaan opheffen. Want zo langzamerhand beleeft men daar, gemiddeld genomen, wellicht meer narigheid dan pleizier van. Maar dat is een kous apart en in ieder geval een te uitgebreide kous om die aan het einde van een anders gerichte beschouwing nog te gaan behandelen.

Wat is nu in feite het nuttige effect van het werk dat de Studiecommissie heeft verricht? Dit nuttige effect kan men als groot bestempelen, maar het ligt op een ander terrein dan het woord „Model-Bouwverordening" zou doen veronderstellen. De kans lijkt heel klein te zijn dat binnen een afzienbare tijd dit model, min of meer als geheel, door gemeenten zal worden overgenomen en dit is, indien men uitgaat van de hier en door anderen gesignaleerde bezwaren van een te veel aan unificatie, maar gelukkig ook. Het werk van de Studiecommissie zal, detailpunten uitgezonderd, evenmin veel bijdragen tot een verlaging van de bouwkosten. Maar dat vele en zeer consciëntieus opgevatte werk is stellig niet nutteloos verricht en men kan dit nut zien in:

1e: wat men zou kunnen aanduiden als een soort wapenschouw van verschillende opvattingen en als een grootste gemene deler daarvan;

2e: een uit de weg ruimen van overdreven verwachtingen omtrent het effect van unificatie op de bouwkosten;

3e: de beschikking thans over een arsenaal van gegevens, dat nog gedurende lange tijd waardevol kan zijn en dat langs andere weg en in een even betrouwbare vorm, niet zo gemakkelijk opgebouwd had kunnen worden.

Aan een en ander bestond voor dit zo sterk omstreden gebied stellig behoefte en in zoverre kan men het vele werk en de grote zorg, die aan het samenstellen van de „Model-Bouwverordening" besteed zijn, volkomen gemotiveerd achten.

Ir W. Valderpoort

Arturo Martini Maneschijn Terracotta 200 × 140 × 50 1931

Tweede Biennale voor Beeldhouwkunst in Antwerpen

Nadat Londen in 1948 het Battersea Park inrichtte voor een tentoonstelling van beeldhouwwerk in de open lucht, volgde niet lang daarna Arnhem het voorbeeld in Park Sonsbeek in 1949.

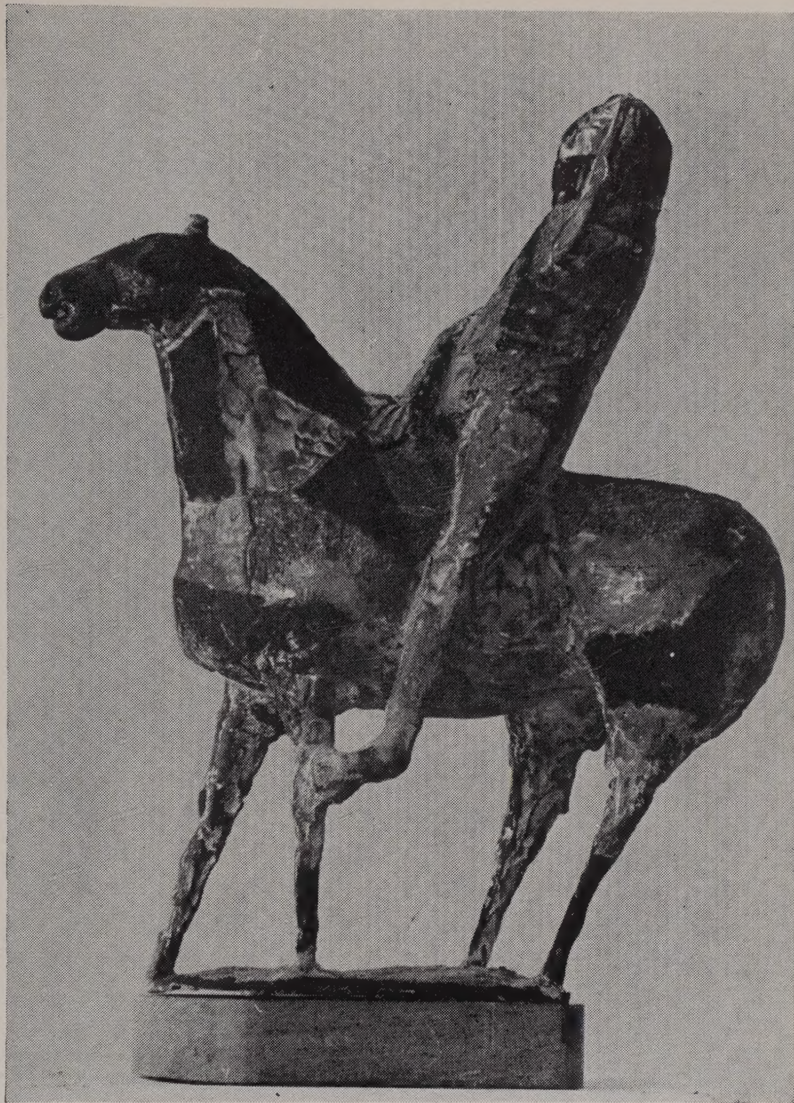
Dit was voor Nederland de eerste kennismaking met beelden in een omgeving waar ze behoren en wij ontdekten, dat Nederland, net zo goed als ieder ander land, behoefte heeft aan plastiek in de ruimte. Terwijl de eerste Sonsbeek tentoonstelling nog veel werk van de ‚groten" had, zoals Rodin, Maillol, e.a., had de tweede expositie in 1952 al meer het karakter van hedendaagse kunst uit vele Europese landen. Daarna richtten Amsterdamse studenten ter gelegenheid van hun lustrum een tentoonstelling in op het Frederiksplein te Amsterdam en kon men tussen de middag de Amsterdammers met fietsen aan de hand langs de beelden zien lopen en hun gesprekken er over in de tram beluisteren. Tenslotte verfraaide „Keukenhof" haar bloemententoonstelling met beelden en bracht de bloemenliefhebbers en passant tot kunstgenot.

En nu heeft Antwerpen in het park Middelheim de tweede Biennale voor beeldhouwkunst geopend, die in omvang en volledigheid alle overtreft. Voor het eerst kan men hier vollediger kennis maken met de hedendaagse Italiaanse beeldhouwkunst, waaraan dan ook een extra grote plaats is ingeruimd. Zoals de bijzonder boeiende inleiding van de catalogus ons vertelt, vormt zij de kern van de tentoonstelling en een overzicht van de laatste vijftig jaren.

Marino Marini is de enige, die wij tot nog toe al eens zagen vertegenwoordigd; het is verrassend te ontdekken hoeveel anderen in Italië belangrijk werk doen. Ook is er uit andere landen veel nieuw werk en zelfs Turkije en Argentinië zijn vertegenwoordigd. Bijzonder sympathiek vind ik, dat de Belgen de beide overdekte ruimten met buitenlands werk gevuld hebben en zich zelf een zeer bescheiden plaats gaven.

Rondlopend door dit mooie park „van land tot land" komt men gemakkelijk tot het vergelijken van de verschillende stijlen en technieken en dan valt speciaal op hoe de bronzen gepatineerd zijn. Er staat van de Deense beeldhouwer Eickhoff een meer dan levensgroot beeld, „twee boerinnen". Het brons heeft een grauwe, effen kleur en doet bloedarm aan, samen met de bolle, opgeblazen vormen een emotieloos geheel. Zo zijn de meeste Scandinavische, Duitse en ook enige Nederlandse beelden: het brons blijft de kleikleur behouden en hier blijkt dus dat er niet in het materiaal gedacht werd.

Heel anders is dat als men de bronzen van Italië beziet; Marini, Manzu, Mascherini, Minguzzi geven een diepe warmte aan hun beelden. Vooral Marini werkt met een uiterst raffinement en gebruikt af en toe bladgoud en blauwe en rode Etruskische kleuren.

Marino Marini Kleine ruiter Brons

De catalogus vertelt ons dat Arturo Martini de werkelijke baanbreker was van de Italiaanse beeldhouwkunst. Hij is het, die aan de sculptuur van zijn land de „nostalgia dell'Antico" gaf en tal van jongeren vormde. Hij werkt alleen in terra-cotta en maakt levensgrote beelden, die ondanks hun Etruskisch aandoende kinderlijk poëtische gestalten te litterair zijn, daardoor als beeld geen functie hebben en alleen een beeld geven van de maker, die een goed leraar moet zijn.

Marino Marini is de originele vernieuwer, die onder invloed van de Chinese en Egyptische, en later de Etruskische en Romaanse kunst, die hij uit de musea leerde kennen, tot een eigen zuiver plastische vormgeving komt.

Mascherini, ofschoon bijna even oud en meer Etruskisch beïnvloed, komt lang niet zo ver en verdraait zijn figuren zonder er die sculpturale kracht in te krijgen.

Van Minguzzi staat er een prachtige spookachtige kat in alweer dat mooie brons.

Evenals de Italianen weten de Fransen welk materiaal zij bewerken en verkrijgen een zelfde warmte in hun beelden. Van Germaine Richier staat er „Insect", dat vooral uit de verte zeer suggestief is; Couturier heeft een speels „Meisje met springtouw", Lipchitz de sterke „Terugkeer van een

Henry Moore Koning en Koningin Brons 170 cm 1952

verloren zoon". Ossip Zadkine heeft alleen werk wat we al lang van hem kennen en dat merkwaardigerwijze op het gras niet erg tot zijn recht komt, maar misschien zijn wij door zijn Rotterdam-monument te veel verwend.

In Engeland bewerkt men op het ogenblik ijzer op allerlei manieren; Butler, Chadwick en anderen is het kennelijk onmogelijk om bij steen te blijven nu hun grote meester bewees wat men daarmee doen kon. Zij proberen daarom iets nieuws, maar het is niet overtuigend en mist noodzakelijkheid.

Henry Moore maakte „King and Queen", een prachtig in de ruimte staand bronzen beeld, dat ons confronteert met beeldhouwkunst die „de adem beneemt".

Het zou een vervelende opsomming van namen zijn, wilde ik alle vertegenwoordigde landen bespreken, de tentoonstelling is daarvoor te groot. Ik volsta dus nog met de Oostenrijker Wotruba te noemen, die, buiten zijn in Sonsbeek al geëxposeerde „vrouw met sluier", een indrukwekkende steen maakte, „groot liggend figuur" en de Nederlander W. Couzijn. Hij laat zien dat zijn beeld „de drukker", bestemd om boven de ingang van een drukkerij geplaatst te worden, ook los van dit gebouw ruimtelijk werkt.

De dokwerker van Andriessen had men liever niet in het lelijke gips kunnen neerzetten: de hierdoor verkregen indruk is niet gunstig. Men kan beter het bronzen beeld te Amsterdam bekijken!

De sculptuur, die onder de hoge beuken staat, komt niet erg tot zijn recht. Het is dan ook een enorme opdracht om de 150 beelden alle goed te plaatsen.

Middelheim, in 1949 nog verminkt door bom-inval en met een grond, doordrenkt van olie en benzine, bewijst nu voor de tweede maal een meest ideaal openluchtmuseum te zijn. Dat deze tentoonstelling tot stand kwam is niet in het minst te danken aan de energie van Antwerpens Burgemeester, Lode Craeybeckx, met wiens woorden ik besluiten wil: „Waar domheid en haat vernielden, hebben werken van de geest, in vele landen geboren, vandaag hun oord van ontmoeting".

G. U. Rubinstein

Fritz Wotruba (Wenen) Groot liggend figuur Conglomeraat 245 cm 1951